

Kriza János népköltészeti gyűjtőhálózata az összegyűjtött dokumentumok tükrében

Előre szeretném bocsátani azt a ténymegállapítást, hogy a kötet nem tartalmaz a *Vadrózsák* szempontjából meglepő újdonságot. A benne található levelek egy részét (a népköltészeti szempontból fontosabb részét) Kovács Ágnes vagy¹² Faragó József ismerte, így publikációikban (Kovács Á. 1956, 1961; Faragó J. 1943, 1963, 1967, 1971, 2002) hasznosították azokat. A kötet összeállításának és megjelentetésének relevanciáját tehát nem az adja, hogy ebben olyan adatokra talál a kutató, amelyek alapvetően változtatnák meg a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatáról eddig ismert képet. Inkább árnyalhatja, pontosíthatja azt, illetve a későbbi kutatás számára kiindulópontot jelenthet, mint egy olyan dokumentumgyűjtemény, amelyben mindent¹³ egy helyen megtalálhat.¹⁴

A feltárt dokumentumok alapján a *Vadrózsák* történetét három (utóéletét is számítva négy) nagyobb részre lehet osztani. Az első időszak az 1842-vel, vagy 1843-mal kezdődő korai szakasz, amikor megszületett a *Vadrózsák* kiadásának gondolata, lezajlottak az első gyűjtések és megjelent az első pártolásra hívó előfizetési felhívás. A második korszak már sokkal jobban dokumentált, ez a gyűjtés újraindulásának időszaka, amely 1855 körül kez-

¹² A vaglyagosságot jelen esetben azért fontos megemlíteni, mert a legtöbb dokumentumhoz vagy csak egyikük, vagy csak másikuk fért hozzá tartósan. Kovács Ágnes bizonyosan nem ismerte a Kolozsváron őrzött leveleket (amelyeknek későbbi sorsáról Faragó József sem biztos, hogy tudott 1944 után). Bár Faragó 1969-ben biztosan járt Budapesten és kutatót a levéltárakban is (vö: Néprajzi Múzeum EA 3652), alapos kutatómunkára nem lehetett alkalma.

¹³ Ennek érdekében nem csupán a levelek szövege (és CD-n a fényképe) került bele a kötetbe, hanem a *Vadrózsák* nyugtatványai, korai, folyóiratokban megjelent híradások a készülő kötetéről, a gyűjtők fényképe, írásképe, (auto)biográfiai és életrajzi adatai, illetve Kriza János leveleinek lelőhellyel és jellel ellátott lajstroma is.

¹⁴ A szakirodalom generálta bizonytalanságok is hozzájárultak ennek a forráskiadványnak a létrejöttéhez. Egyrészt a *Székelly Népköltési Gyűjtemény* korábban említett problémás forrásközlése, másrészt, hangsúlyosabban, Faragó József sokszor nem egyértelmű forrásláttatása. Egyetlen tanulmányában sem írja le, hogy az általa idézett Kriza-levelek hol találhatóak, pontosan milyen arányban. A legpontosabb lelőhely-megjelölés is nagyvonalú: „1943–44-ben e sorok írója összegyűjtötte és lemásolta az akkori kolozsvári Unitárius Kollégiumban, egyéb közgyűjteményekben és magánosoknál található, illetőleg hozzáférhető Kriza-leveleket, mintegy kétszázötvenet” (Faragó J. 1971: 167). A Faragó által tanulmányaiban idézett Kriza-levelek mindegyike megtalálható a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (a továbbiakban: MUEKvGyLt.), ezért nehezen értelmezhető a fenti kijelentésnek az „egyéb közgyűjteményekben és magánosoknál”-i kitétele, mivel kevéssé hihető, hogy Faragó József hosszú élete során ne közölte volna, vagy ne használta volna fel ezeket a dokumentumokat. (Faragó József hagyatéka az MTAKK-ban található rendezetlen állapotban, így egyelőre nem kutatható.) Továbbá Faragó 1959-es tanulmányában felvetette annak lehetőségét, hogy a dokumentumok a háború során elpusztultak, és az egyetlen másolat nála lelhető fel (vö: Faragó J. 1959). Ezt a megalapozatlan információt többen átvették a korban (vö: Kovács Á. 1966, Kőnczei Á. 1969), és mivel a későbbiekben sem módosította senki ezt a közlést, máig sokak számára nem volt ismert az a tény, hogy a Faragó által hivatkozott levelek hiánytalanul megtalálhatóak a kolozsvári unitárius levéltárban.

dődik és a *Vadrózsák* megjelenésével (1863) zárul. A harmadik szakasz a II. kötet megjelentetésének tervezésével, az I. kötet generálta problémák megoldásával, újabb gyűjtéssel és gyűjtetéssel telik, és Kriza János váratlan haláláig (1875) tart.

A *Vadrózsák* története tehát 1842-ben, vagy egy évvel később kezdődött. Ekkor Kriza János unitárius lelkészként szolgált Kolozsvárott és előfizetési felhívást bocsátott ki a *Vadrózsák* cím alatt megjelenendő gyűjteményére. Arról, hogy ez az előfizetési felhívás pontosan hol jelent meg és mit tartalmazott, nincsenek pontos információink. Kriza maga is különböző időpontokra teszi ennek megjelentését. A *Vadrózsák* előszavában (1862. december 27.) azt mondja, „maholnap 20 éve”, hogy pártolásra szólította fel a nagyközönséget. Önéletrajzi levelében egyértelműen 1842-t nevezi meg az előfizetési felhívás kibocsátásnak éveként: „1842-ben adtam volt ki Előfizetési Felhívást »Vadrózsá« című népköltészeti gyűjteményre”. Nagyajtai Kovács Istvánhoz írt levelében (1862. április 2.) viszont azt írja, hogy: „Néhány hónapok óta mellékes időmet elfoglalta azon »Székely Népköltési Gyűjteményem szerkesztése, a melyre már 18 éve készülök”. Később fia, Kriza Gyula vagy a precizitásáról ismert Gyulai Pál is 1843-ban jelöli meg azt az évet, amikor Kriza az előfizetési felhívást kibocsátotta (vö: I.3. biográfia, illetve Gyulai P. 1862: 177). Ezt a felhívást kereste Faragó József is, majd Olosz Katalinnal közösen magam is, azonban nem akadtunk a nyomára.¹⁵ Ebből az időszakból viszonylag kevés dokumentum áll a rendelkezésünkre. Ezek közül a legkorábbiak 1843-ból valók, egy híradás a *Honderű*ből, egy másik az *Athenaeumból*, két nyugtatvány a *Vadrózsák* előfizetéséről és Kriza János 1843. november 27-i, Péterfi Sándorhoz írott levele. 1844-ből szintén két újságban megjelent híradást ismerünk, az egyik a *Regélő Pesti Divatlapban*, a másik az *Erdélyi Híradóban* jelent meg. Ezután 1846-ból ismert Székely Ádám Erdélyi Jánoshoz írt levele, amely a *Vadrózsák* készültéről tudósított. 1852 és 1855 között további hét olyan Kriza-levelel van tudomásunk, amelyben Kriza János népköltészeti kérdéseket is felvetett. Emellett 1853-ban a *Szépirodalmi Lapok* hasábjain a Nyílt levelezés rovatban Gyulai Pál is folyamatosan ösztönözte Krizát a közlésre.¹⁶

Az itt felsorolt dokumentumokat alaposabban szemügyre véve, segítségükkel olyan kérdésekre próbálhatunk meg választ kapni, mint hogy milyennek mutatkozik ezek tükrében a készülő gyűjtemény; kiknek a segítségével próbálta Kriza azt megjelentetni, azaz kikre támaszkodhatott ezekben a korai években; a szövegek alapján mit feltételezhetünk a közönségről; hogyan terjedhetett a híre, hogyan beszélhettek róla.

¹⁵ Annak érdekében, hogy az előfizetési felhívást megtaláljuk, Olosz Katalinnal közösen átnéztük a szóba jöhető újságok (vagyis az *Erdélyi Híradó*, a Brassai Sámuel-féle *Vasárnapi Újság*, a *Hon és Külföld*, a *Mult és Jelen* és a *Honderű*) 1842–43-as számait különböző könyvtárakban. Emellett ellenőriztük a Faragó József által is említett (Faragó J. 1971: 76. 1. láb.), a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található kolligátumot, amely az *Erdélyi Híradó* nyomtatványait tartalmazza, továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárában található valamennyi, ezekből az évekből való ketted-, negyed- és nyolcadrét aprónyomtatványt.

¹⁶ Valamennyi újság kifényképezett oldala, mindkét nyugtatvány fényképe megtalálható jelen kötet mellékletében. Az említett leveleket vö: 1–9. levél.

A népköltészeti gyűjtemény, amelynek a címe már ekkor a később megjelenttel azonos volt, nem a későbbi értelemben vett könyvet jelentette. Kriza János jelentősen kisebb, 7-8 íves füzetek sorozatának kiadásában gondolkozott, amelyeknek egyenkénti előfizetői ára 40 pengő korona volt. (Az 1863-as kötet, összehasonlításképpen, 37 ív terjedelmű volt, az ára pedig 2 korona 50 krajcár lett.) A *Vadrózsák* sorozatjellege tehát már ekkor egyértelmű volt. Az ekkor tervezett gyűjtemény szinte minden jelentősebb népköltészeti műfajt tartalmazott volna, a *Honderü* és a nyugtatványok szövege alapján „népdalok, énekek, regék, mondák, példabeszédek, elmés talányok, furcsa sajátságos székely kifejezések és mondatok” alkották volna a tartalmát. Ezt Kriza János az *Erdélyi Híradó*ban azzal egészítette ki, hogy a népköltemények gyűjtését a „legszelebb értelemben” gondolja, „le a táncban felhevült népfia ujjongásáig s a vidéki népszokásokat és erkölcsöket följegyezvén, e gyűjteménybe” való elküldését kérte a nemzeti nyelv és irodalom ügyét pártolóktól.

Az 1843-as *Honderü*ben megjelent híradás szövege szinte teljesen azonos a nyugtatványon szereplő szöveggel. Az *Athenaeumban* és a *Regélő Pesti Divatlapban* megjelent, a *Vadrózsákra* vonatkozó sorok a híradáson kívül nem tartalmaznak más információt. Az *Erdélyi Híradó*ban közölt *Figyelmeztetés* Kriza János aláírásával válasz a *Honderü* és a nyugtatványok eredményére. Valódi névaláírást az *Erdélyi Híradó* cikkét leszámítva egyik hír sem tartalmaz. Az író személyének kiderítése elsősorban a *Honderü* esetében volna érdekes, mivel olyan személyt kell sejtenuünk az Óváry álnév mögött, aki már ekkor annyira közeli viszonyban volt Krizával, hogy a megjelenés előtt álló gyűjtemény minden részletét pontosan ismerte, és aki annyira tisztában volt az európai népköltészeti trendekkel, hogy ezzel érvelni tudott: „A cél most, mikor egész Europa a nemzetiség vadrózsáit gyűjtögeti, igen kor- és nagyszerű”. Kik voltak egyáltalán azok a személyek, akik ekkor segíthették Krizát a gyűjtésben? A későbbi gyűjtők közül alig néhányuk neve merülhet fel ezekben a korai, 1840-es években. A gyűjtésben legbiztosabban részt vállaló személy Ürmösy Sándor¹⁷ volt, aki feltehetően 1841 és 1843 között gyűjtögetett Udvarhelyszéken, ugyanakkor, amikor a korban híres munténiai utazásai is zajlottak. Feltehetően az ő gyűjtései tették volna ki a gyűjtemény legnagyobb részét, erre mutat egyrészt az, hogy maga gyűjtötte az előfizetőket, másrészt az a tény, hogy a nyugtatványon egyedül az ő neve van megemlítve gyűjtőként: „Néhány fiatal székelyföldi barátom, legkivált T. Ürmösi Sándor Ur lankadatlan fürge szorgalmának kell köszönnöm, hogy még az idén képessé vagyok téve »Vadrózsám« első virágszálát előfizetőim kezébe nyújtani.” Harmadrészt pedig Székely Ádám levele, aki a következőket írja: „Most ugyan adatik-ki egy gyűjtemény »Vad rozsa« cím alatt Kolósvárt unitarius Pap T. Kriza János urtul, a melyet vadadi unit. Pap segéd T. Ürmösi Sándor barátom utazásában szedett össze, de mint többször említé csak Udvarhely székről gyűjtögeté” (2. levél). Ürmösy Sándoron kívül ekkor még két, legfeljebb három további személy jöhet szóba gyűjtőként. Egyikük Kriza legközelebbi

¹⁷ Valamennyi gyűjtő pontos életrajzi adatai és a gyűjtésben való részvételük leírása megtalálható a kötet mellékletében.

barátja, Kiss Mihály, árkosi unitárius lelkész, akivel diákkoruk óta leveleztek, s aki a későbbiekben is az egyik legaktívabb gyűjtője volt Kriza Jánosnak. Másikuk Péterfi Sándor, ekkor székelykeresztúri unitárius lelkész, akivel Kriza éppen 1842-ben került közelebbi viszonyba, amikor felfigyelt Péterfi egyik zsinati beszédére, és „nem köznapi tehetség jeleit ismervén fel, azonnal nógatni kezdte, hogy tanuljon s írja ugy beszédeit” (Jakab E. 1878: 91).¹⁸ Ezután kezdődött közöttük a levelezés is, amelynek ekkor elsődleges témája Péterfi műveinek megjelentetése volt, azonban éppen az első Péterfihez írt Kriza-levél (1843. nov. 17.) nyitó sorai a következők voltak: „Becses levelét nagy örömmel vettem – a Vadrózsa iránti figyelmét köszönve s a II^{ik} kötetre küldendő gyűjteményét elvárva, most a régi könyvek miként megszerezhetése iránt kívánnék tanakodni” (1. levél). Tehát ha 1843-ban még nem is bizonyos, hogy Péterfi azonnal szövegeket küldött Krizának, a következő években egyértelműen az egyik legaktívabb gyűjtőjévé vált. Az említett három gyűjtő mellett felmerülhet negyedikként Barabás Sándor neve. Lehetséges, hogy ő is már ekkor elküldte Krizának 1838-as gyűjtését, azonban ennek beérkezése, illetve kettejük korai kapcsolatára semmilyen konkrét bizonyíték sincs.¹⁹ Ahogy arra sem tudunk semmi bizonyosat mondani, hogy Óváry alatt vajon valamelyik gyűjtőt,²⁰ vagy valaki egészen mást sejtünk-e. És vajon nem ugyanaz a pesti vagy Pesten élő személy próbálta-e propagálni a *Vadrózsa*t mindhárom lapban, vagy ezek különböző emberek lettek volna, akik mind értesültek a készülő gyűjteményről? Kriza János visszahúzódó személyiségét ismerve, nehezen képzelhető el, hogy 32-33 éves korában olyan kapcsolathálója lett volna, hogy egymás után hárman adjanak hírt a készülő gyűjteményéről.

Fontos kérdés lenne az is, amelyre csak nagyon elnagyoltan tudunk válaszolni a források alapján, hogy hogyan értesültek az emberek a gyűjtemény létrejöttéről, hogyan terjedt annak a híre és kik fizettek elő rá. Érdeemes ezt azért is végiggondolni, mert megnézve a *Honderű* vagy bármelyik más korai felhívás szövegét, azok nem tartalmaznak semmilyen leírást, magyarázatot arra nézve, hogy az olvasók mit értsenek népköltési gyűjteményen, példabeszéden, regén, mondán, elmés talányon; vagyis ez a korban vagy annyira egyértelmű volt, hogy nem volt szükség magyarázatra, vagy a nemzeti érdek mint cél megnevezése felülírta az egyéb értelmezés szükségességét is. Vajon mihez tudták egyáltalán kötni a kor olvasói, milyen népköltési gyűjteményről lehetett tudomásuk ekkor, amikor még egy (klasszikus értelemben vett) gyűjtemény sem jelent meg magyar nyelven? Miért van, hogy mégsem a kuriózumát emeli ki a hír, hanem úgy kezeli, mint valami korban természetes eseményt?

¹⁸ Péterfi Sándor később Jakab Eleknek azt írta erről a találkozásról: „ő adta nekem az első eszmét – nélküle soha meggondolni sem mertem volna, hogy íróvá legyek”. (Péterfi Sándor Jakab Elekhez, 1876. április 3., idézi Jakab E. 1878: 91.)

¹⁹ Mivel ez az 1838-ra datált gyűjtés megjelent a *Vadrózsa*kban, biztos, hogy 1862-ig beérkezett Krizához. Azonban ennél pontosabban a beérkezésének dátumát nem lehet meghatározni.

²⁰ Legvalószínűbben Ürmösy Sándort, aki ekkor Kolozsváron újságíróként is dolgozott, így elképzelhető, hogy ő volt a pesti lap(ok) kolozsvári tudósítója.

A dokumentumok alapján azt állíthatjuk bizonyosan, hogy a kor embere a gyűjtemény kiadásának hírével négy helyről/formában szerezhette tudomást. Egyrészt értesülhetett az említett három pesti folyóirat valamelyikéből – ha olvasta azokat, ha egyáltalán eljuttattak azok hozzá. Értesülhetett informális úton, baráti kapcsolatok révén – ahogy azt Székely Ádám esetében is láthattuk. Megtudhatta az *Erdélyi Híradó* hasábjairól, amelyet már biztosan többen forgattak Erdélyben is. Illetve kapcsolatba kerülhetett vele úgy is, ha megkeresték az előfizetést gyűjtő személyek. Tudjuk, hogy az előfizetőket elsősorban a népköltészeti gyűjtésben is szerepet vállaló Ürmösy Sándor gyűjtötte (vö: 43. levél). A két fennmaradt nyugtatványon azonban olyan személyek nevei szerepelnek, akik később sem vettek részt a gyűjtésben. A *Vadrózsákra* előfizető Zathureczky Istvánról annyi tudható, hogy valamilyen férfitörökona (apja, testvére, nagybátyja) volt Cserey (szül. Zathureczky) Emíliának, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum alapítójának. A másik aláíró ifj. Lőfi Áron későbbi bölöni lelkész, háromszéki esperes volt, aki utóbb Kiss Mihálynak (Kriza János közeli barátjának és gyűjtőjének) Laura nevű leányát vette feleségül.²¹ Az egyik előfizetést gyűjtő személy, Árkosi Mózes motivációjára némi magyarázatot ad az a tény, hogy a székelykeresztúri kollégiumban Kriza János osztálytársa volt. Dersi Pál Samuról és motivációjáról semmit sem tudunk.

Gyulai Pál 1862-es tanulmányában azt állítja, hogy az 1843-as előfizetési felhívás kibocsátását követően Kriza János 1846-ban látott hozzá újra a gyűjtéshez, azonban terveit a forradalom elsöpörte (Gyulai P. 1862: 177). Ennek igazolására vagy cáfolására nem áll rendelkezésünkre más forrás. Kriza Péterfi Sándorral való, népköltéssel kapcsolatos levelezése 1852-ben vett új lendületet, amikor különböző népköltészeti műfajok (népdal, mese, monda, példabeszéd, babona, tájszavak) gyűjtését kérte tőle, amelyek vételét későbbi leveleiben köszönettel nyugtázta is (vö: 4–9. levelek). Ugyanekkor, 1853-ban jelent meg Pesten a rövidéletű *Szépirodalmi Lapok*, amelynek hasábjain Gyulai Pál újra és újra anyagai publikálására noszogatta Krizát – míg öt lapszámnyi biztatás után célt ért, és a 34–35. számban közölhetett mutatványokat Kriza János készülő gyűjteményéből.²² Kérdés, hogy vajon mióta ismerte egymást Gyulai Pál és Kriza János. Minden valószínűség szerint 1842–1843-ban, a *Vadrózsák* születésekor még nem, mivel a Krizánál tizenöt esztendővel fiatalabb Gyulai Pál akkor a kolozsvári református kollégium 16-17 éves diákja volt. Utána azonban, 1845-től, amikor gróf Bethlen János fiai mellé nevelőnek kérte fel, majd 1847-től, amikor a református kollégium tanárának választotta Gyulait, Erdély más kiváló közéleti személyei mellett Kriza Jánost (és vele népköltészeti tervét) is megismerhette. Ebből, a kettejük kapcsolatának kezdeti időszakából az egyetlen fennmaradt dokumentum az említett, a *Szépirodalmi Lapok*ban megjelent nógatás.

²¹ Elképzelhető az is, hogy nem Lőfi Áron bölöni lelkész, hanem az édesapja volt az előfizető, mivel a későbbi bölöni lelkész 1843-ban mindössze 18 éves volt.

²² A lap Nyílt levelezés rovatban megjelent, kifényképezett sürgeteseit lásd jelen kötet mellékletében.

A *Vadrózsák* megjelenésének második korszaka tulajdonképpen 1859-cel kezdődik, azonban már 1855-től megindulnak azok az események, amelyek 1859-ben felgyorsulnak, 1862-ben érik el a csúcspontjukat, hogy 1863 elején megjelenhessen a várva várt kötet.

Ennek az időszaknak a legjelentősebb eseménye, hogy 1854 novemberében Kolozsvárra költözhetett szentgericei internálásából Jakab Elek, Kolozsvár későbbi híres történésze, aki 1855-től Mikó Imre mellett a titkári feladatokat is ellátta. Ezt, a később a *Vadrózsák* szempontjából is nagyon fontosnak bizonyuló eseményt Kriza János is hírül adta mindjárt január elején Nagyajtai Kovács Istvánnak egyik hozzá írt levelében.²³ Jakab Elekkel Kriza feltehetően ekkor ismerkedett meg és barátkozott össze. Hallani már hallhattak egymásról, különösen Jakab Elek Krizáról közös barátjuktól, Péterfi Sándortól. Péterfi korban kettejük között helyezkedett el,²⁴ Jakab Elek őt feltehetően öccse, a nagy reményekre jogosító tanár, utóbb fiatalon Nápolyban elhunyt Jakab József révén ismerhette meg. Jakab József az akkor seniorként Székelykeresztúron működő Péterfi Sándorral olvasóegyletet hozott létre, majd kéziratoss diáklapot indított *Tavaszi bimbók* címen. Jakab József életrajzírója szerint az olvasóegylet megalapításában és működtetésében nagy szerepe volt az ekkor már Kolozsváron élő bátyjának, a velük levelezés útján érintkező Jakab Eleknek is (vö: Nagy J. 1872: 210–211). Péterfi Sándor Jakab Elekkel való levelezésük kezdetét szintén 1837-re teszi (vö: 110. levél). Bár levélváltásukból csupán néhány, az 1870-es években íródott darab maradt meg, feltehetjük, hogy az 1840–1850-es években sok más mellett Kriza Jánosról és a készülő *Vadrózsákról* is esett szó közöttük, így Jakab Elek 1855-re már pontosan ismerhette Kriza tervét. Csak ezzel magyarázható az a tény, hogy Kriza János 1855. május 27-i Péterfihez küldött levelében már úgy emlegeti a gyűjteményt, mint amit ketten szeretnének kiadni Jakab Elekkel (vö: 10. levél). Ugyanebben a levelében megköszöni Péterfi által „Jakab Eleknek küldött regék és székely szavak”-at. Tehát feltehetően – bár ezt Jakab Elek és Kriza János levélváltásának hiányában nehéz biztosan rekonstruálni – ez volt az a néhány hónap (1854 novemberétől 1855 májusáig), amikor Kriza János és Jakab Elek egymásra talált, s immár Kriza nem állt egyedül a gyűjtemény ügyével, hanem egy művelt és kapcsolatokkal rendelkező barát segítette őt tervének megvalósításában. Az 1855 és 1859 közötti időszakra ismét kevés adat áll rendelkezésünkre, azonban Jakab Elek részvételét, gyűjtésszervezővé válását mutatja Tiboldi István gyűjtőként való felbukkanása. Tiboldi István, a gyűjtőhálózat legidősebb tagja volt, akit Jakab Elek szülőfalujából, Szentgericéről ismert, ahol Tiboldi, a korában híres néptanító és költő oktatott 25 éven át (Jakab E. 1879: 413). Tiboldi István 1844-ben hagyta el Szentgericét, és lett haláláig Székelyszentmihály, Kiskede és Nagykede unitárius iskolamesterévé. Nehéz pontosan dokumentálni, hogy az adott korban kiről milyen jellegű tudás keringett, hogy ez hogyan, kik által vált szentesítetté, vagy hogyan változott. Tiboldi esetében az bizonyos, hogy már 1855-ben gróf Mikó Imre – aki feltehetően személyesen

²³ Vö: Kriza János levele Nagyajtai Kovács Istvánhoz, Kolozsvár, 1855. január 6. (MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)

²⁴ Kriza János 1811-ben, Péterfi Sándor 1817-ben, Jakab Elek 1820-ban született.

nem ismerte őt²⁵ – úgy fordult hozzá, mint aki „évek óta a székely nép beléletét, szokásait, nyelvét és költészetét tanulmányozván” felkérhető régi kéziratok utáni nyomozásra is (vö: 11. levél). Ugyanebben az évben szólította fel Jakab Elek idős tanítóját, Tiboldi Istvánt „népmondák, példabeszédek, tájszók, népregék s más affélek gyűjtésére” (vö: 13. levél), amelyet ő igyekezett is teljesíteni. A kérést Jakab Elek valamikor 1858 végén vagy 1859 elején megismételte, kibővítve a gyűjtendő műfajok körét a táncszavakkal, amit Tiboldi mások által leírva, maga által is gyűjtve, 1859 májusában küldött el, valószínűleg Jakab Eleknek (vö: 13. levél).

Ugyanebben az időszakban látott munkához még egy gyűjtő, Lőrinczi Elek árkosi tanító is. Két kézenfekvő magyarázat is kínálkozik arra, hogy ő miért fogott gyűjtésbe. Az egyik, hogy Jakab Elek iskolatársa lévén, majd először éppen az ő szülőfalujába, Szentgericére kihelyezett iskolamesterként szolgálva, Jakab Elek felszólítására működött volna közre a gyűjtésben. A második és valószínűbb magyarázat, hogy az 1849-től már árkosi iskolamesterként szolgáló Lőrinczi Elek telekszomszédja, barátja és komája lévén az árkosi unitárius lelkésznek, a későbbi háromszéki esperes Kiss Mihálynak (vö: Borbáth K. 1974: 448), tőle kapott kedvet, netán maga Kiss Mihály javasolta Lőrinczinek, hogy próbálkozzék meg maga is a gyűjtéssel. Erre nézve Kiss Mihály néhány fennmaradt levele nem ad semmilyen kapaszkodót, így csupán azt a tényt konstatálhatjuk, hogy Lőrinczi Elek 1856-ra egy 14 meséből álló gyűjteményt állított össze Kriza számára.²⁶ Maga a gyűjtemény nem maradt fenn, csupán a címoldala és a tartalomjegyzéke.²⁷

1858 végén – 1859 elején két nagyon fontos esemény történt, amely nélkül valószínűleg soha nem jelent volna meg az összegyűjtött anyag könyv alakban. 1858 augusztusában Kolozsvárra költözött feleségével Gyulai Pál, és a református kollégium tanáraként a városban élt 1862 júliusi végleges Pestre költözéséig.²⁸ Ezzel kellő közelségbe került Krizához, hogy „elégge meg nem hálálható barátságos unszolása és édes zaklatásai”-val immár tényleges hatása legyen a gyűjtemény készülésére.²⁹ Nagyjából ugyanekkor, valamikor 1859 elején gróf Mikó Imre felszólította Kriza Jánost gyűjteményének kiadásra való előkészítésére, ígérve, hogy e fontos vállalkozást anyagilag is támogatni fogja (vö: Gyulai P. 1862: 177). Ezt 1862-es Nagyajtai Kovács Istvánhoz írt levelében így fogalmazta meg Kriza: „Szerencsémre gróf Mikó Imre ő exjának fülébe hatott gyűjteményem hire, s már harmadik éve zaklat untalan s buzdít a kiadásra, ígervén a nyomdai költségek előleges hordozását” (vö: 18. levél).

²⁵ Azt, hogy Mikó Imre hallomás alapján fordult hozzá, erősíti, hogy a megszólításban Tiboldi Istvánt tiszteletes úrként nevezi meg, bár Tiboldi soha nem szolgált tiszteletesként. Mikó Imre és Tiboldi István egyetlen biztos találkozása 1866 nyarán a korondi fürdőn történt. (Vö: Réthi L. 1867: 28.)

²⁶ Kiss Mihály Krizához írt leveléből válik teljesen bizonyossá, hogy Lőrinczi Elek a meséket Kriza számára gyűjtötte (vö: 24. levél).

²⁷ A gyűjtemény megmaradt oldalai a MTAKK-ban találhatóak. Egyik oldalának fényképmásolata a mellékletben is megtekinthető.

²⁸ Ez alatt az idő alatt a kollégiumi diáksággal maga is népköltészeti gyűjtést kezdett.

²⁹ Vö: Kriza János a *Vadrózsák*hoz írt előszavát (VI. dokumentum).

Gróf Mikó Imre szerepe azonban nem csupán annyiban merült ki a *Vadrózsák* létrejöttének történetében, hogy ígéretet tett a nyomdai költségek egy részének fedezésére. A levelek alapján egyre bizonyosabbnak látszik, hogy maga is, Krizától függetlenül népköltészeti gyűjtésbe kezdett és egy nagy népmese-gyűjtemény kiadását tervezte (vö: 23., 33., 34. levelek, VI. dokumentum). Ennek anyagát a *Vadrózsák* sajtó alá rendezésekor Kriza János rendelkezésére bocsátotta, azonban ekkor Kriza nem használta fel azokat; Mikó gyűjteményeit a következő kötetek valamelyikében tervezte hasznosítani. Kriza János egyik levelében mint tény említette, hogy Mikó Imre a népmesék országos összegyűjtését a későbbiekben is folytatni szándékozik. Kriza maga is ígérte Péterfi Sándornak, hogy igyekszik elérni Mikónál, hogy Péterfi egyike lehessen ezeknek az „országos népmese-gyűjtők”-nek (vö: 23. levél).³⁰ Nincs rá bizonyíték, csupán feltételezhető, hogy mindez nem az esetleges hírnév miatt lett volna fontos Péterfinék, hanem az ezzel valószínűsíthetően együtt járó anyagi juttatások miatt. Abból következtethetünk arra, hogy amennyiben valóban létrejön ez a népmese-gyűjtő-hálózat, Mikó Imre a benne részt vevőket anyagilag is jutalmazta volna, hogy a korábbiakban is több alkalommal esett arról említés a levelekben, hogy Mikó Imre gyűjtők, adatközlők munkáját, fáradságát pénzzel honorálta (vö: 17., 32., 34. levelek).³¹ Kriza János Péterfi Sándorhoz írt levelében a következőket írta ezzel kapcsolatban: „Gróf Mikó ő exja arra is felhatalmazott, hogy az olyas népbeli embereknek applacidáljunk fáradságokért, azért minthogy sokszor vonakodnak az ilyen emberel[!], legyen szives ösztönözni ígéret átalis, már én a Jakab Elek ur közvetítése útján bizonyosan kieszközlendek s minél hamarább” (17. levél). Az idézett levélrészletből az is kiderül, hogy Jakab Elek feltehetően összekötő kapocsként működött Kriza és Mikó kapcsolatában.

Arról, hogy a gyűjtők, adatközlők pénzzel való honorálása mennyire lehetett bevett gyakorlat a gyűjtésben, nemigen vannak információink, azonban feltehetően a legtöbben lehetőségeik és motivációjuk függvényében ilyen módon is igyekeztek hatékonyabbá tenni a gyűjtést. Tiboldi István, akiről biztosan tudható, hogy népmese-gyűjtéséért „különös honorárium”-ot kapott Mikó Imrértől, például egyik levelében leírja, hogy maga is megjutalmazta „nehány pipadohány”-nyal az adatközlőit (vö: 12. levél).

Mivel egy városban éltek, nehéz olyan forrásokat találni, amelyek hármuk viszonyát, a gyűjtésben való pontos szerepüket, találkozási alkalmakat és főként az azokon felmerülő témákat leírnák. Így csupán feltételezhető az is, hogy Kriza bár viszonylag rendszeresen találkozott Mikó Imrével, ezek a találkozások megmaradtak egy viszonylag hierarchikus viszony formalizált keretei között, és számos dolgot Kriza inkább Jakab Eleken keresztül közölt, vagy próbált közölni Mikóval. Ugyanezt látszik megerősíteni Jakab Elek Kriza János életrajzában a kettejük viszonyáról megfogalmazottakban: „legjobb viszonyban volt [ti. az urak közül] gróf Mikóval, a ki őt különösen szivesen látta házában, órákig el-

³⁰ Péterfi Sándor maga is küldött egyenesen Mikó Imrének mesét (vö: 34. levél).

³¹ Azonban nem minden esetben egyértelmű, hogy Kriza a honoráriumra szánt pénzt Mikótól fogja-e kapni, vagy a sajtójából ajánlja azt fel.

beszélgetett vele, midőn kivált a Muzeumot és munkáit tervezte, minden elértekezletre meghivatta, onnan tudom, mert én voltam a közbenjáró; a gróf őt azon tudósok egyikének tartotta, kiknek szerény magatartásából nem lehet észrevenni, de beszédökből a tudás fényesen tűnik ki, a kikkel élvezet lenni s velök társalkodva szellemi haszonnal telik el az idő” (Jakab E. 1878: 102).

1861-re lett adott minden feltétel ahhoz, hogy a *Vadrózsák* kiadása megvalósulhasson. Ekkor Kriza Jánost unitárius püspökké választották, amivel bár számos új feladat (és gond) járt együtt, mégis ez teremtette meg számára a lehetőségét a kiadás előkészítésére: „A zaklatásoknak csak mostani hivatalba lépésem óta teheték eleget, hozzá kezdvén a sok anyagszer rendezéséhez” – írta Nagyajtai Kovács Istvánnak 1862 áprilisában. Ekkorra tehát biztosítottnak látszott a kiadás anyagi fedezete, a városban volt Gyulai Pál, aki amellet, hogy folyamatosan sürgette, noszogatta Krizát, szakmai kérdésekről állandó eszmecsere folytatható, jelen volt Jakab Elek, aki ha nem is egyenrangú társként vett már részt a gyűjtemény szerkesztésében, de maga is fenntartott kapcsolatokat bizonyos gyűjtőkkel és Mikó Imrével. Emellet Kriza püspökként könnyebben teremtett kapcsolatot számos unitárius lelkésszel és tanítóval. A gyűjtők közül nála volt már Ürmösy Sándor régi gyűjtése, Péterfi Sándor, Kiss Mihály, Tiboldi István, Lőrinczi Elek és esetleg Barabás Sándor régibb és újabb gyűjtései, továbbá mindaz, ami Mikó Imréhez vagy Jakab Elekhez érkezett be. Kriza János Gyulai Pálhoz írt 1863. január 24-i levelében is 1860 körülre tette a gyűjtés intenzívebbé válásának időszakát: „Aztán biz az az összegyűjtés inkább a közelebbi években történt: mert egész 1849^{is} alig volt néhány ivre való gyűjtélem, a közelebbi 3 év alatt gyűjtöttem nagy részét, mióta Háromszéket és Udvarhelyszéket az én rheumaticus rögzött bajaim miatt a fürdői végett bé kellett barangolnom” (45. levél).

1859-től tovább nőtt a gyűjtők száma: ekkor kérte meg a később egyik legsikeresebbnek értékelt³² gyűjtőjét, Gálffy Sándor királybíró is a segítségre.³³ Úgy tűnik, 1861 végén vagy 1862 elején Kriza János felszólította az unitárius lelkészeket, tanítókat a kinyomatásához közeledő népköltészeti gyűjteményben való közreműködésre. Hogy ez egy külön, csak ezt tartalmazó levél lett volna, vagy az egyébként egyházi tárgyban hozzájuk küldött levélbe írta bele kérését Kriza, nem tudhatjuk. Csupán az látszik egyértelműnek, hogy a gyűjtők száma 1862-re megsokszorozódott, és hogy több személy jelezte levelében, hogy Kriza felszólítására kezdett gyűjtésbe, vagy küldi most a korábban gyűjtött anyagát. Ekkor, 1862 áprilisában válaszolt „a »Vadrózsa« című irodalmi vállalatra vonatkozott nagybecsű felszólítására” Krizának Kelemen István szabédi lelkész, aki bár maga csak némi nyelvészeti adalékokkal tudott szolgálni, de további három személyt, Benkő Károly marosszéki levéltárnokot, Györfi Sándor szentháromsági unitárius lel-

³² 1873-ban így ír Gálfiról egyik levelében: „az én szeretett barátom, üggyársam, akit belé vezettem volt a népköltészeti darabok keresésébe, gyűjtésébe, s aki következőleg egyik legszerencsésebb gyűjtője volt az ölköltészeti dolgoknak” (vö: 88. levél).

³³ Vö: Kriza János jegyzeteit a VII. dokumentumban.

készít és tanítót, valamint Szentmártoni Sámuel nyárádszentmártoni unitárius lelkész felkért a közreműködésre. Közülük két személynek (Győrfinék és Szentmártoninak) Kriza János utóbb köszönetet mondott a *Vadrózsákban*, ami alapján arra következtethetünk, hogy a megjelenésig hátralévő rövid időben még jelentős mennyiségű anyagot gyűjthettek össze a *Vadrózsák* számára. Hasonlóképpen a *Vadrózsákban* mondott köszönet alapján tudható, hogy Kriza valószínűleg csupán 1862 végén kérte fel a református Dózsa Dánielt a gyűjtésre, aki feleségével a rendelkezésére álló rövid idő ellenére sikeresnek bizonyult a népdalok gyűjtésében.³⁴ Goró István homoródújfalusi unitárius lelkész szintén 1862 májusában küldte el Kriza Jánosnak 1844-es gyűjteményét. Őt nem Kriza szólította meg, hanem Nagy Sándor homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész-barátjánál a Krizának küldendő gyűjtéseket látva jutott arra a gondolatra, hogy maga is elküldi a neki régen felesleges munkáit. Feltehetően szintén 1859 után kapcsolódtak be a gyűjtésbe Kriza tanárkollegái: Marosi Gergely, aki ekkortól Székelykeresztúron tanított, illetve Pap Mózes és Nagy Lajos, kolozsvári kollégiumi tanárok. Nagy Lajos már korábban gyűjtésbe kezdett, de Krizával a viszonya feltehetőleg ekkor, kollégiumi tanárrá válva lett intenzívebb. Az 1853-ban gyűjtött és eredetileg a *Vadrózsák* számára átadott Barcsai balladáját – a *Vadrózsák* megjelenését nem tudva megvárni – 1858-ban közölte a *Kolozsvári Közlönyben*. Pálfi Lajos, akinek szintén köszönetet mondott Kriza a *Vadrózsákban*, 1859-től működött Székelykeresztúron mint unitárius lelkész, így elképzelhető, hogy Marosi Gergely hatására kezdett a népköltészeti gyűjtésbe. Nagy Mózes bözödújfalusi unitárius lelkész egyetlen ismert gyűjtését szintén 1862 májusára datálta. Nincs konkrét adat a *Vadrózsák* köszönetnyilvánításán kívül, de feltehetően hasonlóképpen 1861–1862-ben kezdett gyűjteni Darkó Sándor homoródjánosfalvi, Sándor Lajos gyepesi, majd homoródmási, Kriza Sándor nagyajtai, Gálfalvi István ürmösi és Jakab Sándor kénosi unitárius lelkész is. Szabó Károly, Gyulai Pál barátja szintén 1859-től lett (Mikó Imre gróf kérésére és Gyulai Pál rábeszélésére) az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárosa. Bár Szabó Károly elsősorban Gyulaival állt kapcsolatban, ő is segítette kapcsolataival, gyűjtéseivel a *Vadrózsák*at. Ekkorra egyetlen olyan személyről – Ürmösy Sándor tordátfalvi, illetve nyomáti lelkészeiről³⁵ – tudunk, aki a kezdetekben gyűjtőtársa volt, de a *Vadrózsák* megjelenése előtt már biztosan nem segítette Krizát. 1862-ben Ürmösy

³⁴ Kriza megfogalmazása szerint: „egypár hét alatt képessé tőnek arra, hogy maroszei népdalokat ily számmal már ezuttal is adhassak” (Kriza J. 1863: 537).

³⁵ Ürmösy Sándor 20 év alatt 6 helyen szolgált és 5 évig nem is volt lelkész, Tordátfalván 1856 és 1858 között, Nyomáton 1863 és 1865 között működött mint unitárius lelkész, így ekkor valószínűsíthetően Tordátfalván élt, de lelkészi hivatalt nem viselt. 1865 után feltehetően a nagyszabeni országos tébolydába került, de ez csak néhány véletlenül előkerült egyházi tárgyú levélből következtethető ki. Vö: Kriza János levele Farkas Györgyhöz. Kolozsvár, 1863. augusztus 3., 1865. március 30., 1865. április 8., 1865. április 10. (Bolyai téri Unitárius Egyházközség Levéltára, Marosvásárhely) (Farkas György esperes hagyatéka a marosvásárhelyi Bolyai téri Unitárius Egyházközség Levéltárában található rendezetlen állapotban.)

Sándor a következő évre egy székely szótár kiadását tervezte, és ehhez, a Krizától teljesen független munkához kérte a pártolást a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain.³⁶

1862-re tehát jelentősen felgyorsultak az események, rengeteg gyűjtés érkezett be, amelyet Krizának válogatnia, átdolgoznia és sokszor ellenőriznie kellett. Ennek érdekében még a korábbinál is intenzívebb levelezést folytatott gyűjtőivel, különösen Kiss Mihállyal és Gálffy Sándorral, akik nemcsak a legkülönbélebb kérdések megválaszolásában, adatok ellenőrzésében, de szövegek átdolgozásában is segítségére voltak. Segítségére volt továbbá Kolozsváron Gyulai Pál, aki azt írta Arany Jánosnak 1862 májusában, hogy „Krizával is eltöltök egy pár órát, már 10 iv jött ki gyűjteményéből s minden iv felett tanácskozást tartunk. Nem úgy van ugyan szerkesztve a mint én ohajtanám, de mégis jobban, mint az Erdélyié” (22. levél). Ez a tanácskérés személyes eszmecsere formájában 1862. július 3-ig tartott, amikor Gyulai Pál végleg Pestre költözött, így ezután Krizával csupán levelezés útján tartották a kapcsolatot. Gyulait Krizával legfőképpen a népköltészet gyűjtésének mindkettejük számára kiemelten fontos ügye kötötte össze, de barátságáról nemigen lehet beszélni. Ez magyarázhatja azt a kissé ambivalens helyzetet, amit Gyulai Kriza készülő gyűjteménye iránti viszonyulása okozott. Gyulai buzdította Krizát a kiadásra, utána vele konzultált minden kis probléma felett, Kolozsvárról való távozásakor mégis azt írta Szabó Károlynak: „Krizának nem szólottam semmit. Ha valami kitűnőt kapsz, küld Aranyinak, s általában inkább nekünk gyűjts Kriza úgy is elég gazdag, mi pedig versek dolgában kivált nagyon szegények vagyunk. Elég lesz ha neki csak egy pár darabot adsz, különben is neki elég módja lesz még gyűjteni, de nekünk Pestről kevesebb. Ha valami balladát kapnál kivált küld egyenesen a Szépirodalmi Figyelő számára” (28. levél). A későbbi levelezésük-ből is egy inkább hierarchikus viszonyt lehet kiérezni, amelyben Kriza minden irigység nélkül csodálja azt, ahogy Gyulai él, mintegy felnézve rá a maga nem feltétlenül örömteli mindennapjaiból: „foglalkozásom sem olyan a hivatal természetéhez képest, hogy kedélyvidító s elmét recreáló legyen – s így tengődöm napról napra” (55. levél). Minden távolság ellenére bizonyosan Gyulai Pál volt az a szellemi partner, akinek a tanácsait Kriza megfontolta, akihez bármilyen jellegű kérdésével fordulhatott, akitől instrukciókat várt, amelyet később maga is továbbadhat. Mert egyértelműen Kriza számára gyűjtői irányítása (a

³⁶ Ürmösi Sándor felhívásának a szövege a következő volt: „Ürmösi Sándor tordátfalvi unitárius lelkész egy székely szótár összeállításán dolgozik, melyet a jövő év végén szándékozik sajtó alá adni. Céljának bővebb elérése, s gyűjteményének kiegészítése végett felszólit minden ügybarátot közrehatásra. Hozzánk a többek közt ezt írja: Felhivom kivált a székely lelkész urakat, kik a nép szavait mindennap hallják, szokásait látják. Szótárom toldalékát teendik: helyiségek elnevezései, ugy falvak, családok, bár tartozzanak most a szegényebb néposztályhoz, várromok, régi épületek, irások, kiváltságos jogok, adománylevelek, jelvények, templomi diszítványok, fővárosok, folyók, tavak, utak, mesés elbeszélések, adomák, mondák, példabeszédek, dalok, talányos, tréfás, vagy tanulmányos mondatok, öltönyviseletek, ünnepélyes szokások, táncz és más vigalmak, játékok, hangszerek, melodiák, babonák, hadijelszók, hadieszközök, haditörténetek, katonai egyenruhák, anyagi régiségek, érc-, kő- és fametszvények, állat és növény; mind ezek eredeti elnevezéseikkel, s értelmezve külön-külön a nép szája, vagy valamely hagyomány nyomán, hogy a nemzeti nyelvnek alapul, a történelemnek pedig anyagul szolgálhassanak, s nemzet kora, élete fölismertessék. Az ily küldendő gyűjteményeket venni fogom tordátfalvi lakom közelébe a sz-kereszturi postán bérmentesen.” [(n. n.) 1862: 641.]

felettük való „regnálás”) olyan felelősséget is jelentett, amelyet nemigen volt kivel megosztania. A népköltészet megvédendő érték, örökség voltáról való tudást ő adta tovább, ő közvetítette a falvak lelkészeinek, tanítóinak, ő fordította le konkrét programmá, a mindennapokba illeszthető cselekvéssé. Ezt végiggondolva semmi túlzást nem találhatunk a következő Gyulaihoz írt szavaiban: „Ennyit önérzettel mondhatok, hogy nálam nélkül többet gyűjtőtársaimnak még képzele sem lett volna a népdalok, balladák becséről – s csak folytonos sürgetéseimre, a velem való barátságos viszony folytán indultak neki – s most is regnálók rajtok minden felé, hogy a mit megmenthetünk még, mentsük meg az elveszéstől: mert bizony nagyon kevés tudja, a mi még fennmaradt is” (43. levél).

1863 januárjában megjelent a *Vadrózsák* első kötete, azonban Kriza már 1862 júliusában a második kötet kiadásán gondolkozott, s ekkortól kezdve a levelek egyik legfontosabb, visszatérő témája lett a második kötet tartalma és megjelenésének időpontja.³⁷ Ez azért vált már az első kötet szerkesztése alatt aktuális problémává, mert sokkal nagyobb anyag állt a rendelkezésére, mint amennyi egyetlen kötetben elérhető volt. Emellett voltak olyan műfajok, amelyek nem, vagy szinte alig voltak képviseltetve az elkészült gyűjteményben. A leginkább alulreprezentált műfaj a kötetben a népmese volt, amely – mint az ismert tény – főként azért maradt a kötet szerkesztés végére, mert átdolgozásuk különösen sok időt igényelt. De számos más műfajból is maradt a tervbe vett második és harmadik kötetre. Ahogy Kriza írta: „[rendelkezésre állt ekkor – szerk. megj.] *Sajátságos* szólamom, Közmondatom 5 ivre való. Hát még mennyi Táncszó! s mit vétettek a mondák, *adomák*, *babonák*, s a *székely asszonyok álm látásai*? Hát még a *Népdalok*, *balladák*, miket már ígéretben bírok még Csiki katolikus papoktól es!” (33. levél). A *Vadrózsák* megjelent első kötetéből nem csupán műfajok, de bizonyos régiók is hiányoztak. Ilyen volt elsősorban Csíkszék, ahol – nagyrészt katolikus vidék lévén – nem voltak Krizának ismerősei, akik gyűjtőkké lehetek volna, illetve amerre ugyanezen okból egyházi vizitációkra sem kellett Krizának járnia. Az 1862-ig felbukkanó, név szerint ismert gyűjtőket vizsgálva megállapítható, hogy csaknem száz százalékosan unitárius vallású személyek (elsősorban lelkészek és tanítók) vettek részt a gyűjtésben. A kivételek: Mikó Imre, Gyulai Pál és Szabó Károly, mind városi református értelmiségiek voltak. Az egyetlen falun gyűjtő református személy Dózsa Dániel, korában híres költő és felesége. Dózsa esetleg onnan ismerhette Kriza, hogy Székelykeresztúron osztálytársa volt egy bizonyos (szintén makfalvi születésű) Dózsa Sándor, aki talán testvére, unokatestvére lehetett Dózsa Dánielnek. Ez utóbbi természetesen csak találgatás, de az mégis egyértelműen látszik, hogy a személyes és egyházi kapcsolatok nagyban meghatározták a gyűjtemény összetételét. Ezen kívánt változtatni Kriza, amikor Szabó Károly segítségével csiki katolikus papokat és más személyeket is felkért a második kötetben való gyűjtésre, közreműködésre (vö: 64., 66., 73. levelek). Ennek eredményeképpen egyetlen új, név szerint is

³⁷ A második kötet körüli események jelen írásban való rövidebb tárgyalásának a források szűkössége mellett az az oka, hogy erről a beküldött népköltési szövegek ismeretében kimerítően írt Olosz Katalin a *Vadrózsák* most megjelenő II. kötetében.

ismert gyűjtője lett: Becze Antal csíkszentmártoni ügyvéd. Ő Szabó Károly révén került be a gyűjtőhálózatba, elsősorban balladákat gyűjtött, amelyeket Kriza nem talált megfelelőeknek (Kriza véleménye szerint Becze Antal túlzottan átírta, modernizálta a szövegeket). Ennél azonban sokkal jelesebb személy ő azért, mert ő adta át Szabó Károlynak azt a régi kéziratköteget, amelyben a *Szilágyi és Hagymási* ballada egy töredéke is megtalálható volt, amely utóbb Szabó Károly neve alatt megjelent a *Koszorúban* is.³⁸

A *Vadrózsák* megjelenése után még további hat, név szerint ismert személyről tudunk, akik Kriza gyűjtését segítették. 1866-ben, majd 1867-ben székelyföldi és Hunyad megyei népdalokkal és tájszavakkal jelentkezett Filep Elek mihályfalvi földbirtokos, dévai alügyész. Tóth Ferenc homoródszentpáli tanító anekdotákra emlékeztető szövegeket küldött. Sándor János, a székelykeresztúri unitárius kollégium tanára, majd Marosi Gergely korai halála után igazgatója és Ferenczi Lajos felsőrákosi unitárius tanító helyneveket és tájszavakat küldött Kriza számára. Sándor István, a könyves papként emlegetett unitárius lelkész³⁹ szintén közölt datki nyelvjárási adatokat Krizával (vö: 64. levél). Vas Tamás mezőbándi, majd marosvásárhelyi református lelkész, akit a szakirodalom Szabó Sámuel gyűjtőtársaként tart számon (vö: Olosz K. 2009a: 677–678), most előkerült, K. Papp Miklóshoz írt levelében gyűjteményének Krizához való 1865-ös elküldéséről számolt be (vö: 66. levél).

Az eddigiekben azt igyekeztem láttatni, hogy hogyan jött létre ez a gyűjtemény, kiknek a támogatására volt szüksége Krizának a mű megjelenéséhez. Mindez azonban csak egy tablókép a *Vadrózsák* születéséről, egy olyan kép, amelyben a szereplők összegyűltek, hogy létrehozzanak egy alkotást, majd újra szétszéledtek a világban. Azt gondolom, a későbbiekben érdemes volna közel hajolni ehhez a tablóhoz, és megpróbálni alaposabban szemügyre venni a rajta lévőket. Ki volt vajon és pontosan honnan hová tartott Gálffy Sándor, akinek az életéről szinte csak azt tudjuk, hogy a legeredményesebb balladagyűjtője volt Krizának? Hogyan illesztette be a mindennapjaiba a balladagyűjtést? Hogyan fért ez meg a királybírói munkával? Vajon a hivatalos munkája során is került-e olyan helyzetbe, amikor gyűjthetett? Mit gondoltak róla a barátai, a felesége, a gyermekei? És vajon úgy gyűjtött-e ő is, mint Tiboldi István, aki elindult és várakról, kövekről jegyzett fel

³⁸ Ez volt az a pont, amikor Gyulai Pál korábbi utasítása Kriza János számára is valamelyest kiderülhetett. A balladát ugyanis Kriza is felküldte a *Koszorúhoz*, nem is sejtve, hogy Szabó Károly egy részletesebb leírás kíséretében már megtette ezt. A ballada 1864. augusztus 28-án jelent meg a *Koszorúban*, azonban három sor hiányzott belőle. Emiatt Szabó Károly azonnal írt Arany Jánosnak (ld. 57. levél). Amiatt azonban már nem írt, hogy időközben hírt kapott arról is, hogy a ballada csíki eredete nem tekinthető bizonyosnak. Minderről a szakirodalom is csupán Faragó József közlése óta tud (vö: Faragó J. 1977: 220–221). Faragó a kolozsvári Egyetemi Könyvtár *Koszorú*-példányában megtalálta Szabó Károly erre vonatkozó lapszéli jegyzetét. Az 58. levél ennek a bejegyzésnek az előzménye, azaz ennek a levélnek a hatására tette Szabó Károly a jegyzést a *Koszorú* könyvtári példányára és ez alapján lehet megkérdőjelezni a ballada származási helyét. (A balladáról, megtalálásának körülményeiről részletesebben vö: Olosz K. 2009b.)

³⁹ Róla Kriza János egyik levelében azt írta, hogy „nagyon derék, tudományos ember, csakhogy generalisnak volt teremtve, vagy cardinalisnak, nem falusi papnak.” (Vö: Kriza János levele Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kolozsvár, 1853. június 25. MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)

történeteket, miközben egy-egy személy meséit is kikérdezte? És miért távozott Ürmösy Sándor idő előtt erről a képzeletbeli csoportképről? Miért gondolta, hogy magányosan könnyebben célt érhet? Vajon mit gondolt Tiboldi István az általa gyűjtött szövegekről? Mennyire játszott bármelyikük esetében szerepet az, hogy egy magasabb társadalmi státuszú személy mondta meg, hogy minek van értéke? Magukban értékesnek gondolták-e valóban ezeket a szövegeket, értékesnek-e annyira, hogy az kinyomtatott könyvbe kerüljön? És vajon mit gondolt a faluközösség arról az unitárius lelkészről, aki egy szobában nyomorog soktagú családjával, szabadidejében mégis a tánc közbeni mondókákat jegyzi fel, netalán kigyerekek gügyögését veti papírra? És mit arról az unitárius tanítóról, aki egyetlen helyiségből álló lakásában tartotta az iskolát, és mégis két legfőbb foglalatossága írásainak másolása és különböző szövegek összegyűjtése volt? És vajon hogyan, hol és kikkel beszéltek ezekről az életük mindennapjait is meghatározó eseményekről (netán szenvedélyükről)? Kiknek és hogyan próbálták elmondani például a káromkodások, vagy csak a ritkább tájszók összegyűjtésének célját? Volt-e alkalmuk a gyűjtőknek találkozni egymással, és ha igen, eszükbe jutott-e számtalan más gondjuk-bajuk-örömük mellett, hogy erről is beszéljenek?

Bármennyire különösnek hathat egy kanonikus gyűjtemény története kapcsán ilyen és ehhez hasonló kérdéseket feltenni, mégis úgy vélem, ezek segítenek közelebb kerülni és valamelyest megérteni az egyes ember – legyen az egy egyszerű tanító vagy unitárius püspök – szerepét ennek a gyűjteménynek a létrejöttében azáltal, hogy megnézzük, mi volt a helye a gyűjteménynek, a népköltészet gyűjtésének az ő életükben.

Most, bár a fenti kérdések egyikére sem tudunk válaszolni, rajzoljuk tovább a tablót, és próbáljunk arra választ keresni, hogy hogyan zajlott le az „expeditió”, amelyet Kriza bocsátott ki „a nemes vadak felkutatására, hogy arany galiczkába csalogathassuk a jótartásra érdemeseket” (40. levél). Már az 1843-as híradásban igen magas volt azon műfajok száma, amiket Kriza gyűjtésre érdemesnek gondolt. Ez az évek során afelé változott, hogy szinte minden, amit egy alsóbb osztályhoz tartozó személy kimondott, feljegyzésre, megörökítésre érdemesnek bizonyult, ha annak az elmúlt korokhoz bármi kapcsolódása kimutatható vagy feltételezhető volt. Így vált gyűjtendő szöveggé a káromkodás (67. levél), a „gyermekbeszéd” vagy „kisgyerekek gügyögése” (64. levél), a ritkább tájszók, a bájoló imádságok, ráolvasások (80. levél), vagy a történeti énekek.⁴⁰ Kriza feltehetően igyekezett a lehető legpontosabb utasításokkal szolgálni a gyűjtés mikéntjének kérdésében. 1852-ben azt írta Péterfinnek, hogy „ha más akármiféle népdalokat, énekeket, meséket, mondákat, példabeszédeket kapna, vagy lemásolna szóról szóra az ottani dialectus szerint, nagyon kedvesen venném” (4. levél). 1862-ben maga jelezte a változást, míg korábban csupán a tájszólásra kívánt figyelemmel lenni, ekkor már arra is figyelmet fordított, hogy az irodalmi nyelv semmilyen formája se szűrődjön be a leírt szövegbe: „minden vidéknek saját kiejtésével adjuk, a mit adunk: népdalt, népmesét,

⁴⁰ Utóbbit küldött Vas Tamás Kriza Jánoshoz 1866-ban (vö: 76. levél).

mondát, minden aprólékos játsziságot is. [...] legkisebb jele se legyen a leírásnak annak, hogy a leíró ismeretes az irodalmi nyelvvel, csupán a nép nyelve legyen használva, tehát passzívumok sat nélkül” (17. levél). Visszatérő kérdés ez, amelyet talán éppen annak érdekében, hogy a gyűjtők minél jobban megértsék, próbált Kriza egyre precízebben megfogalmazni. Egy másik levelében így hangzik ugyanez a kérdés: „ha történetből veszen észre valamely figyelemre méltót a népi elme kincstárában, azt a mint találja a maga szűzies együgyűségében sziveskedjék Ön lejegyezni, ha csak egy jó mondat vagy szólásmód is” (32. levél). 1865-ben: „főleg ha beszédeket, népmeséket irand össze, bármi pongyolán, csak minél népiesebben, az örömem nagyra nevelendi” (63. levél). Ugyanezt még képszerűbb kifejezéssel így fogalmazta meg Kriza: „Egyre kérem Péterfi urat, hogy igyekezzenek a szók hangkiejtésére figyelemmel lenni, hogy éppen úgy legyenek az ajkáról visszaadva, mint a photographiában az embernek még esetleges vonásai, félrepillantásai is” (64. levél).

Kriza nemcsak mások által gyűjtetett, hanem maga is gyűjtött, amikor tehetett. Ahogy korábban idézett levelében is írta, erre sokkal inkább az 1860-as évektől volt lehetősége, amikor betegsége miatt kénytelen volt hosszabb időt fürdőkön tölteni, ahol alkalma nyílt olyan emberekkel találkozni, akiket gyűjtésre kérhetett fel, feltehetően megbeszélhette a már gyűjtésben korábban bekapcsolódottakkal a felmerülő problémákat, illetve maga is gyűjthetett. Levelei alapján ilyen, gyűjtésre is lehetőséget kínáló volt 1864 nyara, ami után a gyűjtött anyag felküldését ígéri is Gyulai Pálnak.

A korabeli gyűjtési gyakorlat azonban nem ért véget a gyűjtés és letisztázás fázisával. Ezek után következett a legfontosabb feladat, a gyűjtött anyag átdolgozása, kiállításra való „praeparálása” (vö: 38. levél), amennyiben szükségét látta Kriza. Gyulai Pálhoz írt levelében fogalmazta meg egyértelműen a kétféle közlési mód közötti különbséget. Kriza szerint lehet szöveget közölni úgy, hogy az a „tökéletes tájszólás” szerint van leírva, illetve úgy, ahogy ő is tette a *Vadrózsák* első kötetében, hogy „csak a székelyes íz legyen meg, közbekezdve a fontosabb tájszólás, a hol jobban kívántatik” (35. levél). Ekkor a szövegeket az adott vidéknek megfelelően travesztálták, székely lére eresztették, hígították, módosították, átöltöztették, visszaszülték, népiesítették, székelesen zamatosították, tellegették, árté székelesen kirakták, magukon áteresztették – vagyis saját népiességről vallott koncepciójuk szerint átalakították (vö: 24., 27., 29., 33., 40. levél). Ez történt Lőrinczi Elek meséivel, amelynek az átdolgozásáról Kiss Mihály fennmaradt levelei tudósítanak. Tiboldi István meséire is ez várt volna, azonban az első kötet előtt nem vágott bele Kriza, a második kötet előtt pedig még nem kezdte meg a mesék átöltöztetését, amikor elhunyt. Mind Tiboldinak, mind Lőrinczinek visszaküldte a meséket népiesítésre, de ők nem tudták vállalni a feladatot.

Kriza a kezdetektől figyelmet fordított a variánsok gyűjtésére is, többször kérte gyűjtőtől, hogy akkor is jegyezzék le a szöveget, ha az szakadozott, töredékes. Leveleiben gyakran érdeklődött egy-egy vidék tájnyelvének jellegzetességei iránt, arról, hogy az mi-ben különbözik a környező vidékek nyelvjárásától, a passzívumok, perfectumok, imperfectumok használatáról, a falvak népeinek eredetéről, érdeklődött egy-egy szó használata

felől, gyakran kérte meg gyűjtőtársait valamilyen adat ellenőrzésére, érdekelték az adott szöveg használatának körülményei (hol mondják, kik mondják, milyen városi elfoglaltság felel meg annak). Érdeklődött – és nyomában Gálffy is – a balladák dallama iránt. Kriza – ahogy egy véletlenül előkerült levélből megtudható – Szabó Sámuellel is megismerkedett, aki zeneértő személy lévén megígérte neki bizonyos balladák dallamának elküldését. Ebben a levélben kétféle gyűjtőt különböztet meg Kriza: vannak azok, akik a zenéhez értenek, és vannak, akik nyelvészeti érdekből kezdenek a gyűjtéshez. Magát az utóbbi kategóriába tartozónak tekintette (vö: 60. levél).

Munkamódszerére, amelyet elsősorban a *Vadrózsák* szerkesztési munkálatai során lehetett megfigyelni, a maximális precizitás volt jellemző. Jó példa erre a regölés esete, ahol Kriza összesen négy forrásból dolgozott. Rendelkezett az ének szövegével, „egyik gyűjtőtársá”-nak a kénosi reges népszokásról írt ismertetőjével, Jakab Sándor kénosi lelkész kérésére a népszokással kapcsolatban küldött levélbeli tájékoztatásával és Nagy Mózes bözödújfalusi lelkész beszámolójával Bözödújfaluról. Kriza különböző formában, de mind a négy forrást felhasználta és beemelte a *Vadrózsák*ba. A Homoród vidékéről származó ének szövegét közölte, amelyhez összehasonlító anyagként idézett részleteket „egyik gyűjtőtársá”-nak és Jakab Sándornak kénosi beszámolójából, illetve utalt a bözödújfalusi változat egy másképpen hangzó szavára is.⁴¹ Továbbá levelezéséből tudható, hogy Marosi Gergelytől is érdekelt volt bizonyos, a regölésben előforduló szavak használatáról (vö: 16. levél). Mindezt tette úgy, hogy kétségtelenül versenyt futott az idővel, és közben a *Vadrózsák* szerkesztésének munkáját csupán a szabadidejében végezhetette. Az egyház ekkor nem nézte feltétlen jó szemmel azt, hogy püspöke irodalmi vállalkozásba kezdett, amit Kriza többször is panaszolt leveleiben. Közvetlenül a *Vadrózsák* megjelenésekor így fogalmazott Gyulainak: „egy liturgia s énekeskönyv szerkesztését most sujták nyakamba, mintegy büntetésül, hogy miért bajlódom afféle »anekdotákkal« az egyház dolgai helyett, holott biz én anekdotát most éppen nem hozok, s egy angol püspök Percy is bajlódott ilyen szerűvel – s hány egyház embere foglalkozik még külföldi irodalmi ügyekkel. Igazolásomul az én hiveim előtt nem ártana ezt is megemlíteni: anyival inkább, mert nálunk éppen kegyetlenség ezért tenni szemrehányást, midőn az ember sajátlag rá is van szorulva »a tisztességes, vagy türhető élhetés kedviért is»” (43. levél). Meglepő ebben a levélben az is, hogy Kriza a *Vadrózsák*ra mint pénzt hoz(hat)ó vállalkozásra tekintett. Meglehet, ez csupán a 20. századból nézve tűnik különösnek nekünk, akik tudjuk, hogy adósságait, amelyeknek növekedését elsősorban a *Vadrózsák* kiadása okozta, haláláig nem tudta visszafizetni, és még 12 évvel a kötet megjelenése után is jelentős összeggel tartozott a nyomdásznak. Mégis azt, hogy a kiadásnak anyagi vállalkozásjellege is volt, erősíti Simén Domokoshoz írt levele is, amelyben saját és az unitárius egyház szegénységének

⁴¹ Vö: Olosz Katalinnak Nagy Mózes Az ujj házaspárok tiszteletére minden karácson első napján estve mondandó Énekhez írt jegyzeteit a *Vadrózsák* készülő II. kötetében. A regeléssel kapcsolatos adatokat ezúton is köszönöm Olosz Katalinnak.

leírása után mint megoldási javaslatot említi a *Vadrózsák* kiadását: „A püspök fizetése csak 800 forint, ugyhogy 300 forinttal jelenleg kevesebb mint pap koromban, a midőn nem szégyeltem külföldin és corrector lenni – most azt nem tartják összeillőnek ugynevezett »magas« állásommal, de megkivánják, hogy új szállásomat »püspökileg« állítsam ki, rá is költöttem – noha csak tisztességes butorozásra – valami 600 ftot, de adósságcsinálással, – mit ha a sok gond, vesződés elemészt, szegény hátramaradandó Családom fog hordozni [...] Én hogy magamot pillanatilag segítsem, jelenleg nagyterü irodalmi vállalathoz fogtam – nyomtatni kezdtem »Székely Népköltési Gyűjtemény« című művemet.” (21. levél) Jakab Elek még 1874 végén is biztatta Krizát a kiadásra – s nyilván Kriza anyagi helyzetét ismerve, honorárium megnyerését is kilátásba helyezte: „Hát *Vadrózsáid* II^k kötetével mit teszel? Írj egy pár sort hozzá, küldjed ki neki [ti. Toldy Ferencnek], hidd meg, tiszteletdíjjal kiadhatja, de sőt kiadhatják más barátaid, akik mohón várják a nagyszerű műved végét! Oh hallgass meg, édes jó barátom! Mig nappal van, mig munkádat te végezheted, végezd el. Ne maradjon félben dicsőséged emlékoszlopa! Énis teszek értetted a mit lehet, ha bennem bízol. Gondolkozzál s cselekedjél, a két könyvedből sok honorariumot kapnál legalább 1500 – vagy 2000 forintot. Mert a tiszteletdíj mellett leendő kiadás is kivihető!” (92. levél)

Hiába tervezte tehát Kriza János már a *Vadrózsák* első kötetének nyomásakor a második kötet megjelenését, hiába próbálta először Gyulai segítségével Mikó Imrét megnyerni az újabb kötet támogatására (vö: 38., 43., 45. levél), majd hiába gondolt előfizetők gyűjtésére, s végül hiába tűnt úgy, hogy az Akadémia támogatni fogja a kötet megjelenését, a többi gyűjtés nem jelenhetett meg kötetben. Miként a gyűjtés-átdolgozás-szerkesztés nehéz, de örömet jelentő munkája során (ahogy maga írja) a *vadrózsák* nőttek Kriza fejére, úgy hogy már térdig jártak benne (vö: 29. levél), a kiadást követően, az újabb kötet megjelenésének egyre fogyó reményével, az adósságok és az ezzel járó gondok lettek egyre fenyegetőbbek Kriza életében. Azonban, ahogy Toldy Ferencnek 1868-ban fogalmazott, minden gond mellett is ez volt az, ami a családján túl állandó örömet jelentett számára: „Egyedül a népkébel üde terményeivel való foglalkozás adja nekem most azt a természetes élvezetet, a mit különben gondtól üreesebb állapotban tán saját szülőteim is mint ön gyermekeim nyujthatnának. Sic fata tulere. [Így akarta a sors.] Egy parányi vigasz lelkennek mégis hogy véletlenül rásegítve a népköltészet művelésére, s a nép szüleményeinek kiadhatására legalább lelkiismeretemnek némi csendjével végezhetem idilli állapotra született – s mégis ily nyugtalan társadalmi helyzetbe jutott életemet.” (82. levél)